

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Постановка проблеми. Реальна економіка країни розвивається завдяки використанню природно-ресурсного потенціалу. В умовах підвищення продуктивності праці, пришвидшення науково-технічного прогресу підвищення економічної ефективності використання природних ресурсів є надзвичайно актуальним завданням. Особливої гостроти та актуальності воно набуває враховуючи трансформації системи господарювання, запровадження нових економічних інструментів управління використанням природних ресурсів, погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Теоретичні основи ефективного природокористування розроблялись Я. Олійником [2]. Ним було виявлено взаємозалежності динаміки населення, виробництва і природокористування. Автор виділив різні види небезпек: соціально-екологічну, біосферно-екологічну та ресурсно-екологічну. Серед географів економічний аспект природокористування розглядається А. Степаненком, С. Запотоцьким, С. Соньком [3], [6]. Ґрунтовні дослідження регіонального аспекту проблем природокористування проводились також економістами С. Дорогунцовим, Б. Данилишиним, М. Хвесиком [4] та ін. В той же час, сама система природокористування та механізм управління нею характеризуються складністю дослідження та динамічністю, що зумовлює постійні виклики та ставить нові наукові задачі.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення сутності та завдань основних науково-методологічних підходів до дослідження системи природокористування. Відповідно до мети основними завданнями стали: 1) виявлення особливостей системи природокористування з точки зору можливостей використання науково-методологічних підходів їх дослідження; 2) узагальнення основних положень економічного підходу до дослідження регіональних систем природокористування; 3) окреслення основних напрямів розвитку економіки природокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування і розвиток регіональних систем природокористування відбувається в умовах постійної зміни впливу основних чинників та відзначається складністю основних процесів і явищ. Зростання масштабу людського впливу на навколишнє природне середовище та залучення природних ресурсів до різних видів економічної діяльності спричинило розширення та поглиблення основних методологічних підходів до вивчення систем природокористування. Методологічний підхід у широкому розумінні цього слова є системою принципів та методів пізнання як філософських, так і конкретно наукових, що ґрунтуються

на певних теоретичних положеннях, концепціях, парадигмах. Важливою особливістю методологічного підходу є спрямованість на отримання результату, що може мати практичне застосування. Для дослідження будь-якого об'єкту можна використати декілька методологічних підходів залежно від цілей і завдань, доступності методів і методик.

Основними особливостями систем природокористування як об'єкту дослідження є багатокomпонентність, складність зв'язків між компонентами та елементами, динамічність, спрямованість використання природних ресурсів на отримання прибутку та загалом на задоволення всіх матеріальних та духовних потреб людини, а також негативний вплив природокористування на стан навколишнього природного середовища. Саме ці основні властивості ми враховували, визначаючи методологічні підходи: системно-структурний, економічний, історико-географічний, соціальний, геоекологічний.

Розроблена методологія та методики дослідження не можуть тривалий час залишатись ефективними та єдино правильними внаслідок того, що розвивається і змінюється не тільки наука, але і значних змін зазнає сама система природокористування, цілі і завдання використання природних ресурсів. Отже, кількість методологічних підходів до вивчення формування та розвитку регіональних систем природокористування постійно зростає, що зайвий раз доводить міждисциплінарність проблеми раціонального природокористування та актуальність подібних досліджень.

Економічний підхід розроблявся у відповідь на суспільний запит щодо максимізації використання ресурсного потенціалу. Вітчизняна школа економіки природокористування, виникнення якої пов'язано з утворенням Комісії з вивчення природних багатств України Української академії наук, розглядала використання природних ресурсів як потенційних можливостей для зростання народного багатства. З точки зору голови Комісії В.І. Вернадського при вивченні природних продуктивних сил необхідно не тільки зосереджуватись на оцінюванні природних ресурсів, але і на пошуку шляхів їх раціонального та ефективного використання. Цей комплекс розробок початково був побудований на принципах антропоцентризму, тобто переважало бажання зменшити залежність людини від природи через підвищення культурного рівня та технічної озброєності виробництва.

Економіка природокористування як наука виокремилась у 70-х роках минулого століття на основі розробок географів Ю.М. Куражовського, В.С. Преображенського та ін. і економістів Альфреда Ендерса, Рональда Коуза, В. М. Трегобчука, В.Я. Шевчука, М.І. Долішнього, І.М. Синякевича та ін. Про перспективи таких досліджень у 1973 році Ю.Г. Саушкін писав, що починає кристалізуватись така наука як природокористування і він вважав, а з часом повинно сформуватись економічне природокористування як розділ економічної географії [5, с. 232].

Основне завдання економістів – врахувати особливості природокористування при формуванні державного управління економікою, в тому числі приватним сектором [1]. На сьогоднішній день до природокористування зараховується все матеріальне

виробництво, а отже організаційно-економічний механізм природокористування охоплює проблематику ціноутворення, оподаткування, а також адміністративні методи впливу: ліміти, дозволи, ліцензії, менеджмент і аудит тощо.

На пошук оптимальних з точки зору економістів стратегію та механізми природокористування спрямовані окремі теорії та концепції. Так, концепція вартісної оцінки природних ресурсів була свого часу розроблена у зв'язку з вичерпністю окремих видів ресурсів. Природні ресурси поруч з трудовими та фінансовими впливають на виробничий процес і залежно від вартості стають вагомим чинником регіонального розвитку. В економічній науці обґрунтовується необхідність економічної оцінки природних ресурсів, критерієм такої оцінки стає рента. Будучи, з одного боку, результатною характеристикою (перевищення результатів експлуатації будь-якого об'єкта над затратами), рента теж виражає затрати, що, на відміну від фактичних, є затратами суспільно необхідними та виникають за умови вибуття ресурсу, котрий підлягає оцінці [3, с. 38].

Концепція трансформації зовнішніх витрат у внутрішні визначає можливості ринку регулювати процеси природокористування та умови ефективної дії держави та державних механізмів. При цьому економіст А. Пігу вважав, що ринкова система не здатна розв'язати проблеми негативних зовнішніх ефектів природокористування, а Р. Коуз довів своєю теоремою, що ринок може трансформувати зовнішні ефекти у внутрішні без втручання держави [1].

Даний методологічний підхід в літературі називається по-різному: економічний, прагматичний або такий, що передбачає утилітарну точку зору на систему природокористування. Зосередження на цьому підході та ігнорування інших неминуче призводить до екологічної кризи. Усвідомлення цього спричинило поступовий перехід до екоцентризму, який змінив в певній мірі методологію і методи дослідження в економіці природокористування через введення екологічних принципів, критеріїв, методик оцінки екологічних ризиків, збитків тощо. Такі трансформації обумовлені вже не обмеженням кількості ресурсів, що свого часу стимулювало розроблення методів грошової оцінки природних ресурсів, а погіршенням їх якості, зростанням екологічних ризиків для третіх осіб. Фактично у існуючу систему координат введено ще одну змінну – екологічний ефект від використання ресурсу. Відсутність негативного впливу на навколишнє середовище підвищує попит на ресурс, а відповідне підприємство, галузь, регіон робить більш конкурентоспроможним. Значні ж екологічні витрати ставлять питання про рентабельність виробництва і відповідно стимулюють наукові розробки у щодо екологізації виробництва.

Економічний підхід у сучасному розумінні пов'язується з методиками оцінки економічної ефективності природокористування, ресурсозбереженням, розробкою екологічно орієнтованих економічних інструментів. Господарська практика потребує розробки ефективних методів управління природокористуванням, що вимагає розгляду компонентів природного середовища як ресурсу, що характеризується вартісними характеристиками, а також

рентабельністю, економічною ефективністю виробництва та ін. Даний підхід обумовив і систему методів управління: нормативно-правових та економічних. Екологізація економічної діяльності призводить до екологізації управлінського механізму та введення плати за забруднення навколишнього середовища, штрафів, ліцензування та інших механізмів.

Підхід має певну політичну складову, яка впливає з геополітичного значення природних ресурсів, що визначає важливість політичних рішень при прийнятті концепцій та парадигм, закріплення їх основних положень у програмних документах, законах, підзаконних актах. Політико-правові рішення є серйозним стимулом розвитку наукових досліджень у певному напрямі. Як приклад можна навести зміну концепції абсолютної безпеки, що домінувала в радянській системі забезпеченні техногенної безпеки впродовж багатьох десятиліть, на концепцію прийняттого ризику, ґрунтуючись на якій розроблено ряд методик оцінки ризику для різних об'єктів, а також методи управління екологічним ризиком тощо.

Висновки. 1. Системи природокористування як об'єкт дослідження є багатокомпонентними, динамічними, відзначаються складністю зв'язків між компонентами та елементами, спрямованістю використання природних ресурсів на отримання прибутку та загалом на задоволення всіх матеріальних та духовних потреб людини, а також значним негативним впливом природокористування на стан навколишнього природного середовища. Дані основні властивості, міждисциплінарність проблеми раціонального природокористування дозволили виділити методологічні підходи до дослідження регіональних систем природокористування: системно-структурний, економічний, історико-географічний, соціальний, геоекологічний.

2. Особливості економічного підходу полягають у обґрунтуванні використання економічних важелів до пошуку оптимальної стратегії природокористування. Існують різні точки зору щодо ефективності державного регулювання цієї сфери та ринкових механізмів. Оскільки ефективність ринкових механізмів вища, то необхідно використовувати їх у тих випадках, де це є можливим, доповнюючи їх методами державного адміністративного впливу.

3. Позиція окремих дослідників щодо вичерпання можливостей економічного підходу до регулювання процесу природокористування у зв'язку з переходом на соціально- та екологоорієнтовну модель розвитку з нашої точки зору не є правильною. Важливо враховувати соціальні та екологічні цілі природокористування, запроваджуючи відповідні економічні механізми у вигляді податків, пільг, штрафів, проведення амортизаційної, інвестиційної політики, страхування тощо.

Список використаних джерел:

1. Ендерс Альфред Економіка навколишнього середовища. Вступ / Пер. З нім. – К.: либідь, 1995. – 168 с.
2. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Ярослав Олійник. – К. : Лібра, 1996. – 208с.

3. Олійник Я.Б. Управління використанням природних ресурсів / Я.Б. Олійник Я.Б., В.М. Пересекін, С.П. Запотоцький. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 284 с.
4. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Богдан Михайлович Данилишин (ред.). — К. : ЗАТ "Нічлава", 2006. — 704с.
5. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика / Ю.Г. Саушкін. – М: Мысль, 1973. – 559 с.
6. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / Сергій Сонько: Монографія. – К.: Ніка-Центр. – 287 с.